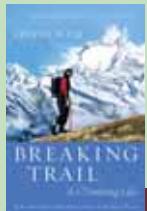
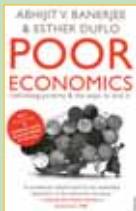

मठथिन

पुस्तक समीक्षा

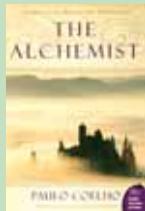
अर्णन बृद्धम
४२

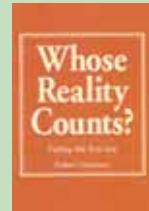
अभिजित भी.
बनर्जी र
एस्थर डुफ्लो
४४

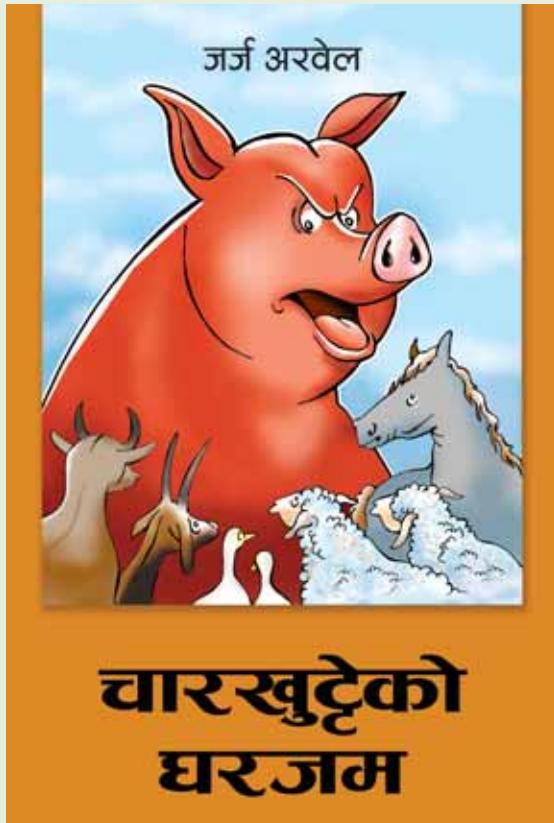
जोनाथन
डी. जेम्स
४७

पाठले
कोहेलो
४८

रोबर्ट
र्यार्ड्बर्ग
५०

चारखुट्टेको घरजम
लेखक: जर्ज अरवेल
अनुवादक: फणिन्द्रप्रसाद उपाध्याय

समीक्षक : अजयभद्र खनाल

सपनाका व्यापारी र एनिमल फार्म

कार्ल मार्क्सले लुई नेपोलियनको अठारौं बूमेर भन्ने आफ्नो पुस्तकमा लेखेका छन्; इतिहास दोहोरिन्छन्, पहिलोपल्ट वियोगान्त र दोस्रोपल्ट व्यङ्गयको रूपमा।

इतिहासका पात्र र घटना कसरी दोहोरिन्छन् भनेर विश्लेषण गर्ने क्रममा अन्य दार्शनिकले छैं मार्क्सले माथि उल्लिखित भनाइ अधि सारेका हुन्। प्रायः नयाँ इतिहास रच्न खोज्ने पात्रहरू असफल हुन्छन् र उनीहरूको सत्प्रयासको दुःखद् अन्य हुन्छ। लाग्छ उनीहरू समयअगावै जन्मे वा समय उनीहरूको नवीन विचार ग्रहण गर्न सक्षम भएन। त्यति हुँदाहुँदै पनि कालक्रममा तिनै पात्रलाई नक्कल गरेर हिरो बन्न खोज्ने नयाँ पात्रहरू देखा पर्दछन्। तर उनीहरू मजाकिया वा नक्कली हिरोका स्तरभन्दा माथि उक्कलन सक्दैनन्। नेपाली समाजको सन्दर्भमा यो हामीले पनि कैयन् पटक नजिकैबाट देखेको कुरो भयो, तर चारखुट्टेको घरजम भन्ने पुस्तकको सन्दर्भमा भने ठीक उल्टो भएको देखिन्छ।

त्यसो त चारखुट्टेको घरजम मैलिक नेपाली उपन्यास नभएर ब्रिटिश भारतको मोतीहारीमा जन्मेका अग्रेज उपन्यासकार जर्ज अरवेलको विश्वप्रसिद्ध र अमर कृति एनिमल फार्मको अनुवाद हो। एनिमल फार्म पहिलोपल्ट सन् १९४५ मा छापिएको थियो। विश्वका अन्य सन्दर्भ र समयमा पनि मिल्ने भएको कारण उपन्यास आज पनि लोकप्रिय छ।

पुस्तकको नेपाली अनुवाद २०२७ सालमा पहिलोपल्ट फणिन्द्रप्रसाद उपाध्यायले गरेका थिए चारखुट्टेको घरजम शीर्षक दिएर। नेपाल प्रज्ञा-प्रतिष्ठानले पुस्तक छापेको थियो। अनुवादकले आफ्ना दुई शब्दमा लेखेका थिए, “मूल ग्रन्थले मलाई एकछिन भए पनि हाँसाएकाले अनुवाद गरेको हुँ। यो

किनेर पढनेलाई मलाई जस्तै हाँसो उठचो भने किन्दा खर्च भएको पैसाको सदुपयोग नै भएको अवश्य लाग्ला ।” पहिलोपल्ट यो पुस्तकको नेपाली अनुवाद छापिंदा प्रमुख उद्देश्य मनोरन्जन रहेको देखिन्छ ।

वि.सं. २०७१ मा चारखुटेको घरजम फेरि छापिएको छ । यो संस्करण पुस्तक मनोरन्जनको रूपमा भन्दा नेपाली समाजको दुःखान्तपूर्ण इतिहासको विम्ब बनेर आएको छ । १० वर्षे जनयुद्ध र दोस्रो जनआन्दोलनमा अन्तर्निहित जनताका अपेक्षा कसरी दुःखान्तमा परिणत हुन सक्छन् वा दुःखान्तमा परिणत हुई गरेका छन् भन्ने दृष्टान्त पुस्तकले हामीलाई देखाउँछ । यो पुस्तकको दोस्रो अनुवाद संस्करण छापिने साझत यसै वर्ष नै जुर्नुको कारण पनि यही नै हुन सक्छ । अहिले यो पुस्तक नेपालको दुःख इतिहासको तीतो सदेशको प्रतीकको रूपमा प्रस्तुत भएको छ । त्यसैले यो पुस्तक पढदा हामी धेरैलाई हाँस मन नलाग्न सक्छ, वरु नरमाइलो लाग्न सक्छ ।

सामान्यतया पुस्तक समीक्षा गर्दा त्यसको कथावस्तु खोलिदैन, किनभने कथा पढ्ने अधिकार पाठकको हो । समीक्षकले उसको अधिकार हनन् गर्न मिल्दैन । तर चारखुटेको घरजम समीक्षा गर्दा कथावस्तुबारे केही नबोली रहन सकिन्न । पुस्तकको गहनताको यो एउटा मापदण्ड पनि हुन सक्छ । त्यसैले यस आलेखले पुस्तकका केही पृष्ठभूमि र विषयवस्तु केलाउने प्रयास गरेको छ ।

प्रजातान्त्रिक समाजवादी जर्ज अरबेल सोभियत संघको कम्युनिष्ट सत्ताका प्रमुख जोसेफ स्टालिनका आलोचक थिए । सन् १९४० को दशकमा सोभियत संघमा समाजवादी सपनालाई कुल्चरहेका स्टालिनबाट बेलायतका बैद्धिक वर्ग निकै प्रभावित थिए । अरबेलाई यो असह्य भयो । लोकतान्त्रिक मुलुकका बुद्धिजीवीहरू अधिनायकवादी प्रोपोगाणडाबाट दिग्भ्रामित भएको उनलाई चित बुझेन । सुनौलो भविष्यको समाजवादी सपना देख्ने साधारण मानिसहरू त सपना बेच्ने व्यापारीहरूबाट ठिगिने नै भए तर बेलायती बुद्धिजीवी पनि ठिगइरहेका थिए ।

जसरी स्टालिनका अधिनायकवादी चरित्रले समाजवादको सुन्दर सपनालाई मजाक र वियोग दुवे स्वरूपमा बदलिदियो, त्यो इतिहासको पनि संसारका विभिन्न भागमा पुनरावृत्ति भैरहेको देखिन्छ । त्यस्तो परिवन्दबाट नेपाल पनि उम्मिक सकेको छैन ।

एकदिन हिङ्दै गर्दा अरबेलले के देखे भने एउटा १० वर्षे केटो टाँगा ताने दूरो घोडा लिएर साँघुरो बाटोमा गढाहेको थियो । घोडा यताउता गर्न खोज्यो कि ऊ कोराले हानिहाल्यो । अरबेलाई लाग्यो यदि यस्ता जनावरहरू आफ्नो तागतावारे जानकार भए भने मनुष्यले तिनीहरूलाई नियन्त्रण गर्न सक्ने थिएनौ । मानिसहरू जनावरलाई त्यसरी नै शोषण गर्दैन, जसरी धनी मान्छेहरू गरीबलाई ।

यो अनुभवले अरबेलाई नयाँ खालको कथा लेख्न प्रेरणा दियो । कसरी क्रान्तिकारी सपनाहरू यथार्थमा बेचिन्छन् भन्ने सदेश बोकेको पुस्तक एनिमल फार्म जन्मियो । पुस्तकको सुरुआत सपनावाटै हुन्छ ।

कुनै मुलुकका जनावरहरू (पुस्तकमा जनावर जनताको प्रतीकको रूपमा छ) र मान्छे मालिक) दुःखी छन्, तर तिनको दुःखको कारण देश गरीब भएर होइन । देशको माटो उज्जाउ छ, र हावापानी असल । देशले कैयौं जनावरलाई सजिलै पाल्न

सक्छ, आफूहरूले कल्पना पनि नगरेको आराम र डज्जत उनीहरूलाई मिल्न सक्छ । जनावरहरू बूढो भएर काम गर्न नसक्ने भएपछि हरियो चौरमा चरेर, आरामसित उग्राउन चाहन्छन् । उनीहरू किन दुःखी छन् त? उनीहरूको दुःखको कारण हो मालिकको रूपमा रहेको मान्छे । मालिकले जनावर हरूको शोषण गर्दै, सबै उज्जनी चोर्छ । जनावरहरूलाई जिउन मात्र पुग्ने खान दिन्छ, वाँकी आफै लैजान्छ । जब जनावर काम गर्न नसक्ने हुन्छन्, मालिकले तिनलाई मिल्काइदिन्छ, बेचिदिन्छ वा तलाउमा डुबाएर मारिदिन्छ । मीठो सपना देख्नेहरू सजिलै ठिगिन सक्छन् । मालिकले जनावरहरूलाई फुक्याउनका लागि प्रयोग गर्ने तीन प्रमुख माध्यम हुन्; सपना, शब्दजाल र अपारदर्शी व्यवहार ।

कथावस्तुले नेपालको अवस्था प्रतिविम्बित गर्दै, मन छुन्छ । नेपाली जनता, मुलुक सुन्दर पार्ने, विकास, सुखसाथ आफै देशमा परिश्रम गरेर बाच्ने सपना देख्न्छन् । देशमा यथेष्ट प्राकृतिक स्रोत छ । पैसा पनि छ । श्रम गर्न इच्छुक मान्छेहरू पनि छन् । अपेक्षा पुग्ने सम्भावना नभएका पनि होइन । तर हुनसक्को छैन, बाधक छन् । यस पुस्तकले बाधक निदान गर्ने बाटो त देखाउँदैन तर यसबाटे घोतिलन हामीलाई प्रेरित गर्दै ।

कथावस्तुले सबैभन्दा पहिले सपना प्रस्तुत गर्दै, त्यसपछि परिवर्तनका सम्भावना देखाउँछ र त्यसका बाधक पनि । मुक्तिका लागि जनावरहरू क्रान्तिको बाटो रोज्ञन् र नारा बनाउँछन्; सबै मान्छे शत्रु हुन्, सबै जनावर मित्र । चारखुटे रामो, दुईखुटे हाम्रो शत्रु हुन् । यसो गर्दा चाराहरूलाई अप्टेरो पन्चो । अनि जनावरहरूले भने- पखेटा हस्तक्षेपको संयन्त्र हो, त्यसैले खुट्टै हो ।

जनावरहरूले विद्रोह गर्दैन, विद्रोह सफल पनि हुन्छ । तर के उनीहरूको सपना साकार हुन्छ त? पुस्तकको केन्द्रविन्दु यही प्रश्न वरिपरि गुथिएको छ र प्रश्नले सिर्जना गरेको मानव समाजको सबैभन्दा ठूलो अन्तर्विरोधलाई पुस्तकले व्यङ्ग्यात्मक तरीकाले प्रस्तुत गर्दै ।

जर्ज अरबेलले प्रस्तुत चारखुटे क्रान्तिमा होमिने धेरै जनावर कार्यकर्ता थिए । तीमध्ये सबैभन्दा मिहिनेती कार्यकर्ता एउटा घोडा थियो- बक्सर । घामपानी नभनी सबै जनावरको हितको लागि निरन्तर सङ्घर्ष गर्ने ऊ एउटा असल कार्यकर्ता हो । काम गर्न नसक्ने भएपछि, एकदिन ऊ लड्छ । ऊ सोच्छ, अब म नेताहरूले बाचा गरेकै रिटायर भएर हरियो मैदानमा बाँकी जिन्दी आरामसाथ बिताउँछ । नभन्दै एउटा गजबको गाडी बक्सरलाई लिन आउँछ । तर पछि जनावरले थाहा पाउँछन्, बक्सरलाई त नेपोलियनले छाला व्यापारीलाई पो बेचेका रहेछन् ।

कथा नेपाली समाजको सन्दर्भसँग निकै मिल्दोजुल्दो छ । हाम्रो देशमा पनि नेताहरूले कर्मठ कार्यकर्तालाई सजिलै धोका दिएका छन्, एनिमल फार्मका आन्दोलनकारी जनावर जस्तै । खोलो लौरो विर्यो भन्ने नेपाली उखान जस्तै, कर्मठ कार्यकर्ता सबै कुरा विर्सन्छन् ।

नेपालको सन्दर्भमा पुस्तकमा विवेचना भएको अर्को उपयोगी पाटो सामन्तवाद वा पूँजीवाद र साम्यवादीचको भिन्नता हो । पूँजीवादमा मालिकद्वारा मजदूर काम गर्दा धेरै पेलिन्छन् । साम्यवादमा मजदूर उत्तिकै पेलिन्छन्, तर स्वेच्छाले । पूँजीवादमा

‘मन्थन’ कै बारे

गलत आइडियोलोजीका कारण जनावर दिग्भ्रीमित हुन्छन्, साम्यवादमा सुन्दर सपनाका करण । आखिरमा जनावरहरूले त्यो स्वेच्छा पनि भ्रम रहेछ भन्ने थाहा पाउँछन् । उनीहरूलाई तिनका नेता नेपोलियनले जुन सपना देखाएको थियो, त्यो सपना मात्र रहेछ ।

सामान्यतया के भनिन्छ भने पूँजीवादमा शोषण हुन्छ साम्यवादमा त्याग, पूँजीवादमा श्रमले पूँजी सिर्जना गर्छ, साम्यवादमा शक्ति । एनिमल फार्म पढेपछि दुवैमा कुनै तात्त्विक भिन्नता नरहेको थाहा हुन्छ । नेपालका ज्ञाता धेरैतर पूँजीवादका मालिक र साम्यवादका महान् नेतामा कुनै फरक देखिन्दैन । इमानदार कार्यकर्ता र मजदूर एनिमल फार्मका जनावर जस्ता हुन्छन् जसको अथ्रम अर्काको फाइदाको लागि मात्र प्रयोग हुन्छ, केही फाइदा पाउँदैन् ।

नेपालको राजनीतिक इतिहास पनि त्यस्तै ऐउटा सङ्घर्षको इतिहास हो, यो सङ्घर्षले अन्तर्रागत्वा राजतन्त्र फालियो सामन्तवादको द्योतक संस्था अन्त्य भयो । तर के राजतन्त्रलाई अस्तीकार गर्दैमा नेपालमा सामन्तवादको अन्त्य भएको मान्न सकिन्छ त ?

हाम्रो नेताहरू राजतन्त्रलाई फालेकै भरमा ठूलो डिड हाँच्न, तर उनीहरू आफूलाई राजाङै ठान्छन् आफै सामन्तवादी चरित्र देखाउन थालेका छन् । एनिमल फार्मको चारखुटे नेपोलियन दुईखुटे बन्न खोज्य । नेपोलियन नेता भएपछि आफूलाई अरुभन्दा विशिष्ट बनाउँछ र पछाडिको दुई खुट्टामा मात्र उभिन्छ । सामन्तवाद भनेको सामाजिक संरचनाको ऐउटा विशिष्ट स्वरूप हो जहाँ हरेक नागरिकलाई राज्यले समान रूपमा व्यवहार गर्दैन । राजा फाल्दैमा सामन्तवाद हट्टैन, किनभने सामन्तवाद भनेको समुद्रमा तैरिहेको बरफ (आइसवर्ग) हो जसको तौ भागको आठ भाग जल सतहमुनि लुकिरहेको हुन्छ । मुलुकमा राजालाई त फालियो तर समाजको सतहमुनि लुकेर रहेको सामन्तवादको अन्त्य भएको छैन ।

नेपालमा शुक्र्याउने र सपना मात्र देखाउनेको कमी छैन । पात्रहरू पुस्तकका गाताहरूभित्र होइन वास्तविक जीवनमा सजीव छन् । एनिमल फार्मका बक्सरहरूको सङ्ग अब नेपाली नामधारीहरू छन् । चारखुटेको घरजमले अड्गेजी पुस्तक एनिमल फार्मलाई नेपाली पाठकको पहुँचमा ल्याएको छ- हामीलाई पूँजीवादी र साम्यवादी सपना बाँडिने क्रममा समाजमा देखिदै गरेका प्रवृत्तिलाई विन्यास गर्न प्रेरित गर्दै ।

यो पनि !

अक्सफोर्डमा नयाँ शब्द

हालसालै अक्सफोर्ड लर्नरस् डिक्सनरीमा प्रवेश पाएका अनौपचारिक बोलीचालीका केही लवज (slang):

ICYMI- In case you missed it

SMH- Shaking my head

WDYT- What do you think

YOLO- You only live once

देश तथा विदेशबाट प्रकाशित समाजोपयोगी पुस्तकहरूको समीक्षा नेपाली भाषामा तयार पारेर नेपाली पाठकसमझ प्रस्तुत गर्ने रहर छन्दै एक दशकपछि, २०६३ कात्तिकमा मन्थन को पहिलो अंकको प्रकाशनसँगै पूरा भएको थियो । २०६८ सम्म आइपुदा मन्थन का ११ वटा संस्करणमा ६३ वटा पुस्तको समीक्षा प्रकाशित भयो । यसका हरेक संस्करणले समीक्षा गरिएका पुस्तकका विषयस्तुलाई आधार मानी नेपाली समाजसित संवाद स्थापित गर्ने प्रयास गरेका थिए । पाठकहरूबाट प्राप्त सङ्गाव, टिप्पणी र प्रतिक्रियाले हामीलाई सन्तुष्टि मात्र दिएन, थप हाँसला र प्रेरणा पनि दिए । मन्थन को प्रकाशनलाई हामीले ऐउटा सत्कार्यको रूपमा लियौ ।

तथापि; पर्याप्त प्रयासका बाबजूद व्यावहारिक विषयहरूमा हाम्रो क्षमता पुरेन । खासगरी मन्थन का अंकहरू धेरैभन्दा धेरै पाठकमा पुऱ्याउन हामीले सकेन्नै । त्यसबाट हामीलाई के ज्ञान भयो भने यस किसिमको कार्य एकलो बुतामा सम्भव नहुने रहेछ । तर अगाडि कसरी बढ्ने त भन्ने प्रश्नमा रुमलिलाई रुमलिलाई अढाइ वर्षसम्म मन्थन स्थगित हुनपुरयो । यसका नयाँ संस्करणहरू निस्कन्त सकेन्नै । त्यसपछिका दिनमा हाम्रो ध्यान ‘मन्थन’ को प्रकाशनलाई कसरी निरन्तरता प्रदान गर्नेभन्दा पनि प्रकाशित गरेपछि कसरी बढीभन्दा बढी पाठकसमझ पुऱ्याउने भन्ने उपाय पहिल्याउनमा केन्द्रित रह्यो । त्यतिवेलासम्म शिक्षक मासिक र आइसेट नेपालबीच सहकार्य शुरू भई ‘आइसेट’ ले गरेका अध्ययन र अनुसन्धानका कैयौं निचोड शिक्षक मा छापिइसकेका थिए । त्यसरी छापिएका लेख मार्केट आइसेट र शिक्षकका पाठकबीच एकबालको संवादको थाली भइसकेको थियो ।

शिक्षक मासिकले शिक्षाको विभिन्न आयाम विवेचना गरी शिक्षाको स्तर उकास्न निकै ठूलो योगदान गरेको हाम्रो ठम्याइ छ । नेपाली समाजलाई समृद्धिको बाटोमा लैजान शिक्षित, सुसंस्कृत एवं विश्वव्यापी ज्ञानपुञ्जका विभिन्न आयामसित परिचित पुस्ता नै मेरुदण्डको रूपमा रहने हामो विश्वास पनि हो । यही विश्वासलाई मूर्त रूप दिई शिक्षक मासिकको यसै अड्डोरेखि आइसेट-नेपाल र शिक्षक मासिकको सहकार्यमा मन्थन पुस्तक समीक्षाको पुनः प्रकाशन शुरू गरिएको छ । नेपाली समाजमा हुक्कै गरेको पुस्तक पठनको संस्कार, त्यसका आधारमा ज्ञानको सम्प्रेषण, नागरिकबीच सृजनात्मक संवादका मञ्चको रूपमा मन्थन को प्रकाशन निरन्तर राख्न हामी समर्पित रहनेछौं ।

अजय दीक्षित, आइसेट-नेपाल

केही थप कुरा

शिक्षक मासिक र आइसेट नेपालको सहकार्यका रूपमा थाली गरिएको ‘मन्थन’ पुस्तक समीक्षा खण्ड हाललाई हरेक चौथो महीना (अर्थात् वर्षमा तीनपटक) प्रकाशित हुनेछ । पाठकहरूको स्वच र सुकावका आधारमा त्यसपछिका दिनमा यसलाई मासिक या द्वैमासिक पनि तुल्याउन सकिनेछ ।

यो फोरम सबैका लागि खुला रहनेछ । तथापि स्थानको सीमितता र पुस्तक एवं समीक्षकको छनोटमा पर्न सक्ने दोहोरोपनलाई ध्यानमा राखी समीक्षा पठाउनुअघि सम्पादकलाई जानकारी गराउनुहुन अनुरोध गर्दैँ । प्रकाशित समीक्षाका समीक्षकलाई शिक्षक को नियम अनुसार पारिश्रमिक दिइनेछ ।

सम्पादक, शिक्षक मासिक